

A kis lilik (*Anser erythropus*) Magyarországon

The Lesser White-fronted Goose (*Anser erythropus*) in Hungary

TAR JÁNOS

1. Elterjedés és állomány nagyság

A faj történelmi elterjedése felölelte Eurázsia teljes szubarktikus területét, de napjainkban már csak három elkülönült populációja él: Skandináviában, a nyugat-szibériai (Jamal- és Tajmir-félsziget), illetve a kelet-szibériai tundrán. A világalállomány – tél közepén történt szinkronszámlások alapján – becsült nagysága 22 000 – 27 000 példány. A világalállomány (genetikai szinten is) két részre különül, egy nyugati és egy keleti útvonalat használó állományra, melyek határát a Tajmir-félszigeten húzódó földrajzi választóvonal alkotja. A nyugati állomány (kb. 15 000 egyed) Északnyugat-Kazahsztánon át (valószínűleg) a Kaszpi- vagy a Fekete-tenger melléki telelőhelyekre (Irak, Irán stb.) vonul, míg a keleti állomány főként Kínában telel, a Kelet Dongting-tó Természetvédelmi Területen, ahol alkalmanként 16 000 egyedet is számlálnak. A nyugati és keleti állomány közötti fontos elkülönülés mellett az északi-európai országokban (Norvégia) jelenleg 20-30 párból, valamint a Kola-félszigeten (Oroszország) költő ismeretlen számú párból álló fennoskandináviai populáció a nyugati állományon belül is jelentősen elszigetelt, más területek állományával igen kicsi kapcsolatot mutat. Ennek az állománynak a telelőhelyei Görögországban, az Evrosz-deltában és a Kerkini-tavon vannak, enyhébb teleken viszont Bulgáriában, Romániában, esetleg hazánkban is áttelelhetnek.

2. Európai állomány vonulási időszaka és útvonala

Az őszi vonuláskor a fennoskandináviai kislilik-populáció először a Kanyin-félsziget északi részén gyülekezik, majd itt a populáció kettéválik. A fennoskandináviai populáció feltételezhetően több mint fele az „európai” útvonalat követi a balti államokon keresztül Magyarországra. Ide általában szeptember közepén érkeznek, majd október végén vonulnak tovább az Észak-Görögországban és Északnyugat-Törökországban levő telelőhelyekre (pl. az Evrosz folyó deltájába), azonban enyhébb teleken át is telelhetnek nálunk. A fennoskandináviai kislilik-populáció további része a Kanyin-félszigettől délkeletre vonul, és a legnagyobb nyugati populáció útvonalát választja Északnyugat-Kazahsztánba, illetve gyakran Ukrajnán keresztül a görög telelőhelyekig. A kis lilikek a telelőhelyről február végén vagy március közepén érkeznek vissza hazánkba, és egészen április közepéig, néhány példány pedig május első hetéig marad a Hortobágyon. Összességében így a skandináviai populáció az év egynegyedét (kb. egy hónap tavasszal, két hónap ősszel) tölti Magyarországon. Innen általában megállás nélkül érkeznek a Nyugat-Észtországban található lagúnákhoz (Matsalu Nemzeti Park), majd május végén tűnnek fel Finnország balti partvidékén. A költőhelyek elfoglalása előtt mindig megjelennek a norvég fjordoknál, rendszerint a Valdak-mocsárnál, majd általában június elején foglalják el a költőhelyeket a norvég tundrán. Az elmúlt években történt műholdas jelölés rengeteg új információt nyújtott a kutatók számára. Kiderült, hogy abban az esetben, ha a madarak költése sikertelen (tojásos fészkek vagy a kis fiókák pusztulnak el), akkor gyorsan elhagyják a költőterületet, és messze keleti irányba vonulnak el vedleni. Nyár végén már elindulnak ők is a telelőterületek felé, azonban addig folyamatosan veszélyeztetve vannak az illegális vadászat által (<http://www.piskulka.net>). A 2006-ban színes gyűrűvel jelölt hét madár közül kettőt bizonyítottan lelőttek (egyét még vonulási időszakban Oroszországban, a másikat Görögországban a telelőterületen), közülük az egyik jeladás is volt egyben.

3. Nemzetközi és hazai védelmi intézkedések

A faj szerepel a Madárvédelmi Irányelv (79/409/EGK) I. függelékében. Az Európai Bizottság nemzetközi akciótérvtet dolgozott ki a fajra, melyben a kulcsterületek meghatározása és felmérése kapta a legmagasabb prioritást. További magas prioritású akció a fontosabb élőhelyek jogi védettségének elősegítése, a vadászati nyomás csökkentése, az élőhelyek kezelése és elvesztésük megakadályozása a vonuló- és telelőterületeken. A jelen projekt a nemzetközi akciótérvtben prioritásként meghatározott védelmi intézkedéseket célozza végrehajtani. Egy a kis lilik védelmét szolgáló LIFE-Nature projekt (LIFE97NAT/FIN/4098) már megvalósult Finnországban 1997 és 2002 között, melyben lényeges ismeretek táruáltak fel a faj helyzetéről és vonulási rendszeréről, ezek mellett a finnországi vonulóhelyek védettséget kaptak, monitorozásra kerültek és rajtuk kezelések indultak meg. A finn (WWF Finland) és norvég (BirdLife Norway) munkacsoportok 1994 óta közös programot folytatnak a vonuló- és telelőhelyek felderítésére és védelmére. Ennek keretében sor került a fennoskandináviai, a Jamal-félszigeti (Nyugat-Szibéria) és Tajmir-félszigeti (Közép-Szibéria) állományokhoz tartozó kis lilikek gyűrűzésére és műholdas nyomon követésére. Európai uniós forrás segítségével 2005 és 2008 között egy fajvédelmi LIFE program valósult meg, Finnország, Észtország, Magyarország, Görögország és Norvégia részvételével. Az AEWA nemzetközi munkacsoportja is megalakult, és az eurázsiai országok többsége tagként tevékenykedik a faj védelme érdekében. A faj kritikus helyzetben van, a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) leginkább fenyegetett, a kipusztulás által közvetlenül veszélyeztetett (critically endangered) kategóriájában szerepel. Magyarországon fokozottan védett madár, amelynek eszmei értéke 1 000 000 forint.

4. A faj hazai állományváltozásának történeti áttekintése

Európai állományát az 1960-as években még tízezerre becsülték, amely azonban 1998-ra már maximum 50 fészkelő párra csökkent. Ez a tendencia sajnos a hazánkban átvonuló madarak esetében is megfigyelhető. Ma – optimális becslések szerint – a kis lilik európai állománya a nem fészkelőkkel együtt 100-200 példány. Minden kislilik-populációban negatív trendet (csökkenést) mutattak ki. Fennoskandináviában az elmúlt években az éves csökkenési rátát 5% körülire becsülték. Az okok között – a költőterületen és a vonulási útvonalon egyaránt – a vadászatot tartják a legmeghatározóbbnak. A madarak már szeptember második felében megérkeznek hozzánk, és korábban a vízivadvaszati szezon is ekkor indult. Sajnos mire védett lett a faj, már szinte meg is pecsételődött a sorsa. Hasonló tendencia volt kimutatható a Baltikumban is. Másik jelentős tényező az élőhelyek beszűkülése a költőterületen (rénszarvasfarmok elterjedése), valamint főként a vörös (*Vulpes vulpes*) és a sarki róka (*Alopex lagopus*) általi predáció.

5. Az aktuális magyarországi helyzet

Hazánkban őszi vonuláskor 40-50 példány jelenléte ismert vegyes fajú libacsapatokban. Az előfordulások majdnem kizárólag csak a Hortobágyra koncentrálódnak, ahol a Hortobágyi- és a Virágoskúti-halastavakon, illetve az azok környezetében található rövid fűvű

legelőkön és gabonatarlókon időznek és táplálkoznak a madarak. Az utóbbi években azonban kis számban és szóróványosan feltűnt még a kiskunsági szikes tavakon, a pusztaszeri Büdös-széken, a Biharugrai-halastavakon és a Begécsi-víztárolón, a Dunántúlon pedig a Fertőn, tatai Öreg-tó környékén és a Sárréten. Régen jelentős átvonulóhelynek számított még a szegedi Fehér-tó és Kardoskút is, ebből a térségből azonban ma már csak szóróvány adatai vannak a fajnak. A Magyarország egész területére kiterjedő monitoring munka eredményeképpen kiderült, hogy fontossági sorrendben a következő területen fordultak elő ismeretlen állományból származó jelöletlen kis lilikek: Biharugrai-halastavak, Begécsi-víztároló, Fertő és Hanság, pusztaszeri Büdös-szék, kiskunsági szikes tavak, tatai Öreg-tó, bihari Sárrét, Balaton, szegedi Fehér-tó, kardoskúti Fehér-tó és Tisza-tó. Mára már bebizonyosodott, hogy a Hortobágyon átvonuló kis lilikek többnyire a skandináv populációból származnak, ezt bizonyítják a norvégiai Valdak-mocsárnál színes lábgyűrűvel, illetve jeladóval ellátott egyedek hazai előfordulásai. Ezekon kívül feltételezésünk szerint a főleg október végén és november elején a nagy lilik (*Anser albifrons*) csapatokkal a Kárpát-medencébe érkező kis lilikek (20-30 példány) nagy valószínűséggel a szibériai fészkelőállományból származnak.

6. Hortobágyi akciók a faj védelme érdekében

A biztonságos táplálkozóterületek biztosítása szántóterületeken két tevékenységet foglal magában. Ezek célja őszi táplálkozóterületek biztosítása a kis lilikek számára a Hortobágyi Nemzeti Park vadászat által nem fenyegetett, védett szántóterületein. További célja, hogy extenzív műveléssel előállított termények formájában magas minőségű táplálékot biztosítsunk a nemzeti park vagyongazdálkodásában lévő területeken. Ezt az akciót 140 ha-on végeztük 2006-tól 2008-ig minden évben. Azokat a földeket, melyeket jelenleg helyi gazdálkodók művelnek a nemzeti parkon belül a Cserepes déli részén és a Hortobágyi-halastótól nyugatra (kb. 100 ha) a jelenlegi gazdálkodók fogják továbbra is művelni a bérleti szerződésben foglalt kiegészítő szabályok szerint. 40 ha-on a gazdálkodókkal extenzíven műveljük a szántókat, és a keletkezett terményt (kukorica, búza) levágás után a földeken hagyjuk táplálékul. A területet a rendszeresen látogató darvak (*Grus grus*), nyári ludak (*Anser anser*) és nagy lilikek mellett, a kis lilikek is felkeresték. Célunk, hogy a kis lilikek rászokjanak a biztonságos területeken levő szántókon való táplálkozásra, és szűkös táplálékforrás esetén kiegészítő táplálékot találjanak a védett területen. Ezen akcióban a Hortobágyi Nemzeti Parkon kívüli gazdálkodóktól terményeket vásároltunk, és felkínáltuk azokat a kis lilikek számára olyan – védett területeken lévő – szántókon (összesen 25 ha-on), ahol az adott évben természetesen termények egyébként nem vonzódtak a fajt. Évente 30 000 kg kukoricát vagy búzát helyeztünk ki a kecskési szántókra, amelyek mellett a kis lilikek egyébként is táplálkoznak. A kihelyezett terményből a darvak, a nyári ludak és a nagy lilikek is rendszeres táplálkoztak, de néhányszor a kis lilikek is felkeresték ezeket a területeket. A másik akció a gyepterületek javítása legeltetéssel és öntözéssel a táplálkozóterületek biztosítása érdekében. Ennek célja a kis lilik számára természetes táplálékforrások minőségének javítása biztonságos (Hortobágyi Nemzeti Parkon belüli) természetes gyepterületeken a kis lilikek őszi érkezése előtt, hiszen a legfontosabb táplálékuk a friss hajtású veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*) és sókedvelő (halofita) növények, pl. sziki budavirág (*Spergularia salina*). Ennek érdekében három helyen, a Dinnyés-lapos, a Cserepes és a Rókas területén összesen kb. 70 ha gyeper szarvasmarhákkal legeltettünk időszakosan (július közepétől augusztus végéig négy-öt hétig). A szarvasmarhákat a területet bérlő gazdálkodó szervezet és gazdálkodók biztosították térítésmentesen a program számára. Késő augusztusban, kora szeptemberben a legeltetett területeket két-három hétig öntöztük a füvek – nyári, általában inaktív fázist követő – friss kihajtásának elősegítésére. A legeltetés és öntözés időtartamát minden évben a helyszínek júliusi állapotához és az időjáráshoz igazítottuk. A tevékenység eredményes kivitelezése érdekében négy mobil öntöző- és villanypásztor-rendszer áll a rendelkezésünkre, amiket a program befejezése után is használunk a kis lilik védelme érdekében.

7. Összefoglalás

A kis lilik fészkelőállományának összeomlásával a Kárpát-medencében átvonulók mennyisége is erősen (40-50 példányra) csökkent. A kis lilikek legjelentősebb pihenőhelye a Hortobágy térsége, ahol a gyűrűolvasások szerint a skandináv populáció egyedei jelennek meg már szeptember közepén. Nyugatabbra kisebb számban, feltehetően szibériai eredetű madarak bukkannak fel, jellemzően egy hónappal később. A globálisan veszélyeztetett fajok védelme esetében mindent meg kell tenni, hogy a faj minden egyede a legtöbb időt töltsen a védett területeken, hiszen ezeken kívül történő bármilyen kalandozás végzetes veszteséggel járhat (vadászat, légvezetéknek ütközés, predáció, folyamatos zavarás stb.). Ezen védelmi tevékenységek, nem korlátozódhatnak csak egy országra, hanem a teljes költő- és vonulóterületen gondoskodni kell a madarak védelméről. A kis liliket elsősorban a vadászat veszélyezteti, így a faj védelmére a Hortobágy védett területein biztonságos táplálkozóhelyek kialakítása folyik. Szántóterületeken a búza- és a kukoricatermés egy részét a földeken hagyják, gyepterületeken legeltetés után végzett kora őszi öntözés javítja a kis lilikek táplálkozási lehetőségeit. A beavatkozások számos egyéb faj – pl. vörösnakú lúd (*Branta ruficollis*), daru stb. – számára is segítséget jelentenek. Bebizonyosodott, hogy a teljes vonulási útvonalon történő események összefüggéseinek feltárása lehet kidolgozni a hatékony védelmi stratégiát.

8. Summary

After the collapse of the breeding population of the Lesser White-fronted Goose (*Anser erythropus*) also the number of birds migrating through Hungary dropped sharply, to 40-50 individuals. Its most significant resting site is the region of Hortobágy where according to the sighted rings individuals of the Scandinavian population show up already in mid-September. More to the west a smaller number of presumably Siberian birds turn up, typically a month later. In the case of the conservation of globally threatened species everything must be done to enable every individual of the species to spend the most possible time in protected areas, because any strolling outside these may end up with a tragic loss (hunting, colliding with aerial cables, predation, continuous disturbance etc.). These conservation measures may not be constricted to a single country but must expand to the entire breeding area and migration route. The Lesser White-fronted Goose is primarily endangered by hunting thus in the protected sites of the Hortobágy region secure foraging sites are being created. On arable lands a part of the wheat and corn harvest are being left behind while on grasslands the foraging opportunities of the Lesser White-fronted Goose are improved with early autumn irrigation after the grazing. These measures also contribute to the protection of several other species e.g. the Red-breasted Goose (*Branta ruficollis*), the Crane etc.. It was proven that an effective conservation strategy may be established only by revealing the relationship of events on the entire migration route.